

Прямими показниками ефективності можуть бути економічні показники, що виражаються у навантаженні на державний бюджет, у видатках на відповідний орган державної влади (на заробітну плату, виконання функцій). До непрямих показників можна віднести суспільно-політичні критерії та показники. Їх суть - у ступені довіри населення до органу державної влади. Суспільство хоче бачити державне управління: соціально ефективним; дієвим; здатним ефективно вирішувати суспільні проблеми; забезпечувати прогресивний розвиток суспільства. Отже, у процесі оцінки ефективності діяльності органу державної влади проблемним питанням є вибір вимірів, засобів, способів оцінки ефективності. Ця сфера пошуків дослідників державного управління визначає контент подальшого розвитку науки державного управління у висвітленому вище напрямі і завжди буде актуальною з огляду на постійні зміни уявлень громадян на зміст і обсяги впливу державного апарату та прогрес у технологіях, спрямованих на забезпечення людських інтересів.

Список використаних джерел

1. *Ковбасюк Ю. В.* Концепція адміністративної реформи в Україні / Ю. В. Ковбасюк, В. М. Сороко // Енциклопедія державного управління : у 8 т. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. - Т. 1 : Теорія державного управління. - 2011. - С. 312-315.
2. *Сегура Е.* Як реформувати систему державного управління в Україні / Е. Сегура, О. Устенко, С. Касяненко. - К., 2008. - 63 с. - Режим доступу : <http://politics.in.ua/index.php?go=News&in=view&id=11248>
3. Державне управління : курс лекцій / В. Д. Бакуменко, Д. І. Дзвінчук, О. С. Поважний. - Івано-Франківськ : Місто НВ, 2011. - 536 с.
4. *Сороко В. М.* Цілі та типологія функціональних досліджень органів державної влади / В. М. Сороко // Демократичне врядування : наука, освіта, практика : матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю, Київ, 29 трав. 2009 р. : у 4 т. - К. : НАДУ, 2009. - Т. 1. - С. 29-32.
5. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади / Указ Президента України від 9 груд. 2010 р. № 1085/2010 // Офіц. вісн. України. - 2010. - № 94. - С. 15. - Ст. 3334.
6. Перестройка государственных структур: методы и подходы / Посткоммунистические страны в переходный период. - ПРООН, Братислава, 2002. - 94 с.
7. *Сороко В.* Функціональне обстеження державних органів - основа удосконалення державного управління / В. Сороко // Вісн. Хмельн. ін-ту регіон. упр. і права. - 2004. - № 3 (11). - С. 275-283.

УДК 351.86-027.21

Ситник Г.П.,

доктор наук з державного управління, професор,
завідувач кафедри національної безпеки НАДУ

Марутян Р.Р.,

кандидат історичних наук, доцент,
докторант кафедри національної безпеки НАДУ

Методологічні засади дослідження системи забезпечення національної безпеки

Досліджено методологічні принципи наукового аналізу системи забезпечення національної безпеки; обґрунтовано їх застосування при вивченні сучасних проблем у процесі забезпечення національної безпеки.

Ключові слова: діалектика, методологія, синергетика, система національної безпеки, системний підхід.

Ситник Г.П., Марутян Р.Р. Методологические основы исследования системы обеспечения национальной безопасности

Исследованы методологические принципы научного анализа системы национальной безопасности; обосновано их применение при изучении современных проблем обеспечения национальной безопасности.

Ключевые слова: диалектика, методология, синергетика, система национальной безопасности, системный подход.

Sytnyk H.P., Marutyay R.R. The methodological basis of the research system of national security
Investigated the methodological principles of scientific analysis of the national security, justified their application to contemporary issues of national security.
Key words: Dialectics, methodology, synergy, the system of national security, a systematic approach.

Постановка проблеми. Розробка методологічних аспектів має надзвичайно важливе значення для будь-якої науки, оскільки не лише знання, але і шляхи їх отримання мають бути істинними, обґрунтованими і раціональними. Така розробка є досить складною і охоплює величезне коло проблем, потребує значної наукової ерудиції, понятійно-термінологічної культури, широких узагальнень та дисципліни мислення.

Однією з найважливіших методологічних проблем дослідження національної безпеки є проблема правильного співвіднесення теоретичного й емпіричного рівнів наукового пізнання, їх інтеграція з метою отримання нового узагальненого знання про предмет. Для вирішення практичних проблем стосовно функціонування тих чи інших сфер національної безпеки та системи національної безпеки загалом необхідно використовувати конкретні методологічні принципи дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Удосконалення методологічних основ досліджень проблем забезпечення національної безпеки у вітчизняній науковій літературі є полем наукових інтересів відомих вітчизняних авторів О.Дзюбаня [2], А.Семенченка [6], Г.П.Ситника [3-5], О.Сосніна [2], Ю.П.Сурміна та ін. Так, Г.П.Ситник вважає, що сучасність потребує нової методологічної основи досліджень проблем безпеки, пошуку раціональних варіантів прийняття державно-управлінських рішень та управлінських стратегій, орієнтованих на задоволення суспільних потреб. Все це автор пропонує здійснити шляхом комплексного використання діяльнісно-еволюційного, цивілізаційного та синергетичного наукового контексту, а також через використання системного аналізу дослідження життєдіяльності суспільства [4].

На думку А.І.Семенченка, підвищення ефективності державного управління системою національної безпеки, насамперед стратегічного планування у сфері державного управління забезпеченням національної безпеки, є важливою проблемою органів державної влади, актуальність якої, враховуючи зростання негативних тенденцій в цій сфері, постійно зростає. Ефективність стратегічного планування, як і в цілому державного управління, в такій складній та динамічній сфері, якою є сфера забезпечення національної безпеки, залежить від багатьох факторів, зокрема від інформаційно-аналітичного, науково-методичного, організаційно-технічного, ресурсного та нормативно-правового забезпечення діяльності системи [6].

О.Дзюбань при аналізі різноманітних методологічних підходів у дослідженні проблем національної безпеки країн, соціально-економічна та політична система яких перебуває в умовах трансформації, вводить принцип доповнюваності, оскільки часто виникають проблеми інтерпретації суперечливих фактів [1]. Також варто згадати відомі роботи з теорії безпеки російських авторів М.Дзієва [1], О.Г.Хабібуліна [7], О.І.Селіванова [7], А.Урсула [1].

Формулювання цілей статті. Автори статті ставлять за мету охарактеризувати основні методологічні принципи наукового дослідження системи забезпечення національної безпеки та обґрунтувати їх застосування при вивченні сучасних проблем її забезпечення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Система забезпечення національної безпеки як цілісність може бути досліджена в межах діалектичного, структурно-функціонального, синергетичного, системного, діалектичного та інших підходів. Охарактеризуємо деякі з цих підходів докладніше.

Згідно із *структурно-функціональним підходом* систему національної безпеки будь-якої держави можна розглядати як функціональну систему, яка будується на основі таких принципів:

- результат діяльності як провідний системоутворюючий чинник;
- саморегуляція як загальний принцип організації функціональних систем;
- мобілізація окремих органів і закладів у цілісну функціональну систему, взаємодія окремих елементів для досягнення кінцевих результатів діяльності системи;
- ієрархія функціональних систем;
- взаємодія функціональних систем за кінцевими результатами.

Провідним системоутворюючим чинником, що організовує функціональну систему будь-якого рівня складності, є корисний для системи та загалом соціуму результат. Саме кінцевий результат діяльності визначає конфігурацію тієї чи іншої функціональної системи. Кінцевий

результат функціональної дії системи національної безпеки, наприклад в Україні, в загальних рисах визначений Законом України "Про основи національної безпеки України". Відповідно до цього Закону та з інших нормативно-правових актів, з урахуванням геополітичної і внутрішньої обстановки, діяльність усіх державних органів має зосереджуватися на прогнозуванні, своєчасному виявленні, запобіганні і нейтралізації зовнішніх і внутрішніх загроз національній безпеці, захисті суверенітету" і територіальної цілісності держави, безпеки її прикордонного простору, піднесенні економіки країни, гарантуванні особистої безпеки, конституційних прав і свобод людини і громадянина, викоріненні злочинності, вдосконаленні системи державної влади, зміцненні законності і правопорядку та збереженні соціально-політичної стабільності суспільства, зміцненні позицій держави у світі, підтриманні на належному рівні її оборонного потенціалу і обороноздатності, радикальному поліпшенні екологічної ситуації.

Онтологічна різноманітність соціуму визначає численні функціональні системи, що відображають різні аспекти життя суспільства як складної функціональної системи. Кожна функціональна система будується на основі принципу саморегуляції: відхилення результату діяльності системи від рівня, що забезпечує нормальну життєдіяльність соціуму, обов'язково спричиняє ланцюг процесів, спрямованих на відновлення оптимального рівня цього результату. Завдяки динамічній саморегулятивній діяльності різні функціональні системи визначають необхідну для нормальної життєдіяльності соціуму тривалість суспільних процесів.

Процес саморегуляції системи національної безпеки може розглядатися в різних аспектах. Якщо розглядати його з погляду управління цією системою, то доцільно враховувати важливість аналізу політичних, економічних та інших ініціатив вищого керівництва держави при функціонуванні системи.

Під час аналізу саморегулятивної діяльності системи забезпечення національної безпеки слід виходити з того, що межі цієї саморегуляції задаються суспільством. Саморегуляція необхідна цій системі при організації своєї життєдіяльності, структуруванні сил і засобів для вирішення завдань, що перед нею ставить соціум. Втім якщо завдання, що стоять перед системою забезпечення національної безпеки, не можуть бути вирішені в обсязі наданих суспільством засобів і суспільство постійно ігнорує запити її структурних елементів, система може спрямувати процес саморегуляції в деструктивне русло або керівництво цією системою починає імітувати її спроможність виконати своє функціональне призначення [2, с. 85].

У кожній соціальній системі, функціонування якої визначає життєво важливий для соціуму результат, об'єднуються фактично вибірково. Приєднання окремих вищих структурних елементів до цієї системи відбувається за принципом взаємодії, яка має за мету досягнення кінцевого результату її діяльності. В умовах функціонування системи забезпечення національної безпеки ця взаємодія виявляється в спільних діях цих державних структур, покликаних так чи інакше забезпечувати певний рівень національної безпеки. Розвиток соціуму, а відповідно і прояв цього процесу у даній системі, приводить до формування нових і відмирання старих структур (підсистем). Однак цей процес відбувається на основі взаємодії всіх органів державної влади при вирішенні основного завдання системи національної безпеки, для забезпечення якого вона існує як функціональна система. Якщо вести мову про систему забезпечення національної безпеки України, слід зазначити, що цей процес більш яскраво виявляється у взаємодії державних структур (підсистем) під час виконання тих чи інших аспектів основного завдання.

Для розвитку системи забезпечення національної безпеки в умовах соціальних трансформацій характерними є два взаємопов'язані процеси: збереження стійкості, підтримання цілісності та їх тимчасове порушення. Збереження цілісності, тобто спроможності протистояти зовнішнім впливам (загрозам), забезпечує спадкоємність в її розвитку.

При дослідженні системи забезпечення національної безпеки доцільно також використовувати принцип синергетики - наукового напрямку дослідження процесів самоорганізації в природних і соціальних системах. Синергетика виникла як відповідь на кризу стереотипного, лінійного мислення, основними рисами якого, зокрема, є уявлення про хаос як виключно деструктивний початок миру, а випадковості як другорядного, побічного чинника розвитку. В онтологічному плані предметом синергетики є вивченням закономірностей виникнення, функціонування і розвитку систем різної природи, що самоорганізуються, тобто створення загальної теорії систем, що самоорганізуються [3, с. 42].

Застосування синергетики як методологічного підходу до всіх явищ живого і неживого світу ґрунтується на припущенні про те, що всі існуючі об'єкти та процеси є такими, що самоорганізуються, будь то атом, жива клітина, психіка людини, суспільство чи навіть Галактика і Всесвіт. Всі вони розглядаються як системи, які мають здатність до самоорганізації. В межах синергетичного підходу це пояснюється тим, що все, що доступно спостереженню навколо нас, зазнає безперервних змін, які відбуваються за рахунок сил *внутрішньої взаємодії* і за рахунок *внутрішніх стимулів*, що не потребують втручання зовнішніх чинників, що не належать системі.

Згідно з основними положеннями синергетики безперервна еволюція не веде до рівноваги в системі, у тому числі у Всесвіті, оскільки рівновагою можна вважати абсолютний хаос. Це означає, наприклад, що Всесвіт розвивається, але закони цього розвитку мають розглядатися через певне переосмислення ключових понять еволюційної теорії Дарвіна - спадковості, мінливості, відбору.

Наприклад, явище мінливості системи розглядається в тісному взаємозв'язку з чинниками випадковості і невизначеності, які опосередковують еволюцію системи і появу нових якісних властивостей.

Принципові положення синергетики дозволяють по-новому розглядати феномен безпеки соціальних систем, зокрема [3, с. 43]:

- стан невизначеності і стійкості, наявність різного роду небезпек, збереження цілісності соціальної системи породжує тенденцію ускладнення системи через появу нових її властивостей;
- безпека проявляється у контексті нелінійного розвитку системи як один із можливих шляхів подальших суспільних змін;
- безпека може розглядатися як властивість соціальної системи, де кожен її елемент має достатній ступінь свободи для свого самозбереження, не порушуючи цим цілісності системи;
- виникає можливість досліджувати безпеку системи в точці біфуркації, коли одні види (складові) безпеки можуть бути конструктивними, а інші деструктивними.

Тимчасове порушення цілісності, що виникає, нестійкість системи безпеки відбувається у певних точках біфуркації, які виникають під впливом нелінійних процесів, що трапляються як у соціумі, так і в самій системі та її окремих елементах. Усе це супроводжується певними змінами, які охоплюють окремі сфери чи систему загалом, внутрішню чи зовнішню структуру, окремі функції чи всю систему. На цій основі виникає нова дисипативна структура, з якої розпочинається новий процес розвитку системи безпеки. Нова дисипативна структура забезпечує стійкість системи безпеки в якісно іншому стані, на якісно новому рівні організованості.

Розвиток систем безпеки характеризується єдністю минулого, сучасного й майбутнього. Тому його аналіз включає генетичний і прогностичні аспекти. Перший аспект припускає аналіз розвитку системи безпеки до нинішнього часу. На цьому етапі з'ясовуються: історія виникнення цієї системи, її сутність, процес становлення, зміна функцій, що являє собою система в розвиненому стані тощо. Другий аспект включає розгляд перспектив подальшого розвитку системи та очікуваного функціонування. Він базується на розумінні тенденції минулого, законів сьогодення, що дає основу для прогнозування майбутнього.

Водночас і майбутній стан системи безпеки перехідних соціальних систем важко передбачити. Спектр можливих напрямів подальшого їх розвитку задається самою її природою, яка зазнає еволюції, і характером зовнішнього середовища. Іншими словами, він визначається біфуркацією - розгалуженням старої якості на кінцеву множину цілком певних потенційно нових якостей. Це так звана нелінійність першого порядку, що надає процесу самоорганізації з самого початку неоднозначного (стохастичного) характеру. Перехід системи безпеки від одного стану до іншого вимагає вибору з безлічі можливих нових структур лише однієї. Тому на місце традиційного динамічного детермінізму приходить "стохастичний" або ймовірний детермінізм (ланцюжок біфуркацій та послідовність актів вибору). Ланцюжок біфуркацій може не лише відвести систему безпеки від первісного стану, а й повернути її в цей стан. Для системи безпеки як конкретної системи, що взаємодіє з конкретним середовищем, існує свій атрактор - граничний стан, досягнувши якого вона вже не може повернутися в жоден із колишніх станів.

Таким чином, найважливіше в основних положеннях синергетики полягає в тому, що невизначеність і нестійкість системи є її властивістю, яка виникає із взаємодії її елементів і має нематеріальний порядок.

Прогнозування, планування та визначення напрямів і засобів забезпечення національної безпеки трансформаційних країн у зв'язку зі складністю та суперечливістю розвитку міжнародних відносин у світі не можуть здійснюватися без координації та узгодженості з міжнародними структурами безпеки (ОБСЄ, ЄС НАТО тощо). Тільки синхронний розвиток усіх елементів (підсистем) системи національної безпеки гарантуватиме її найвищу ефективність. Взаємоповнюваність структурно-функціональної та синергетичної методології дає цілісне уявлення про систему гарантування національної безпеки, її функціонування, взаємодію елементів і генезис. Особливо важливим у контексті означеної проблеми є практичний вихід такого поєднання методологій на розуміння механізму забезпечення національної безпеки [1, с. 88].

Без з'ясування механізму взаємодії всіх компонентів важко успішно застосовувати досягнення однієї сфери в іншій. Є всі підстави стверджувати, що під час аналізу процесів, що відбуваються в системі національної безпеки, доцільно використовувати *методологію системного дослідження*, розроблену У.Баклі, К.Беті, Н.Луманом та ін.

Сутність системних досліджень у рамках наукового аналізу національної безпеки полягає у використанні фундаментального методологічного поняття системи як єдиного абстрактного образу конкретних складових суспільства, у виділенні провідних, визначальних сторін (аспектів), тенденцій та суперечностей розвитку системи, у представленні проблеми, що вирішується, як своєрідної концептуальної системи.

Таким чином, можна стверджувати, що *системний підхід* при науковому аналізі феномена національної безпеки - це підхід, за якого всі суспільні зв'язки і опосередковування, елементи і складові суспільства й держави, функції і проблеми стосовно забезпечення національної безпеки розглядаються у вигляді взаємопов'язаного цілого. Завданням системного підходу при дослідженні проблем національної безпеки буде вираження загальнонаукових принципів на рівні спеціальної методології, положень, понять, форм і методів системних досліджень, згідно з якими кожний об'єкт (суспільне утворення, суспільний інститут тощо), що представляється як система, розглядається не тільки як деяке самостійне ціле, а також і як складова системи більш високого рівня організації з усіма її суттєвими взаємозв'язками з іншими об'єктами, які входять до складу цієї більш складної системи.

Сутність системного підходу при дослідженні проблем забезпечення національної безпеки полягає перш за все в тому, що діяльність суб'єктів в цій сфері розглядається як відкрита динамічна система в сукупності її найважливіших внутрішніх і зовнішніх взаємозв'язків з метою визначення шляхів оптимізації цієї системи [1, с. 31]. На сьогодні є всі підстави вважати, що застосування системного підходу дасть змогу встановити загальну орієнтацію досліджень суспільства як системи, держави, проблем національної безпеки і зафіксувати науковими засобами цілісність, організованість об'єкта (системи, проблеми, соціального явища, процесу тощо), що досліджується в усій його повноті і в усій багатоманітності й поліаспектності зв'язків.

Системний підхід нерозривно взаємопов'язаний з *принципом діалектичної взаємообумовленості*, який передбачає розгляд соціальних феноменів у їх цілісності й розвитку.

Система забезпечення національної безпеки в перехідних умовах і є тим об'єктом наукового дослідження, де очевидним є широке застосування діалектичної методології. Органічним вбачається застосування закону єдності й боротьби протилежностей, який представлений у цьому контексті як своєрідне відношення доповнюваності, що пронизує всі сфери людської життєдіяльності. Таким само органічним є розуміння боротьби протилежностей як основи розвитку об'єкта дослідження. Стосовно співвідношення стійкого розвитку нації з її безпекою важливим є не аморфний розвиток "сам по собі", а спрямованість і динаміка розвитку. Так само важливою є не безпека "сама по собі", а як умова стійкого розвитку і досягнення національних цілей.

Стійкий розвиток нації і міжнародної спільноти обов'язково передбачає створення безпечних умов життєдіяльності у планетарному масштабі. Інтерпретація соціального розвитку у вигляді діалектичного процесу сприяє відшукуванню тих протилежних сторін об'єкта дослідження або (при конкретному аналізі) ті соціальні інтереси, які суперечать національним інтересам і тим самим негативно впливають на національну безпеку, гальмують розвиток.

Діалектика сучасного соціального розвитку є такою, що в процесі інтенсивної взаємодії дві форми розвитку, кількісна й якісна, постають перед нами у діалектичній єдності. Під впливом соціальних чинників відбувається динамічне перетворення кількісних змін безпеки життє-

діяльності в якій. Механізм такого переходу також пов'язаний з реалізацією ідей доповнюваності як одного з основних принципів наукового пізнання національної безпеки. Діалектичні зміни у парадигмі національної безпеки є завжди відображенням суперечностей між старим і новим. Без розв'язання цієї суперечності передусім у свідомості немає й розвитку безпечних умов життєдіяльності й розвитку.

Нові явища сучасної соціокультурної дійсності, трансформаційні процеси, що проявляються у зміні парадигм національної безпеки, - це не випадкові, а закономірні явища, які відображають продукт певного типу розвитку. Національна безпека уособлює діалектичну єдність безпеки особистості, суспільства й держави на державному й регіональному рівнях у різних сферах життєдіяльності перехідних суспільств. У такій єдності відображається важлива для соціальної практики деталь: недостатність, послаблення безпеки одного з об'єктів, одного з рівнів, однієї зі сфер безпеки обов'язково негативно позначиться на безпеці всієї нації.

Підсумовуючи сказане вище, доходимо таких *висновків*.

Аналіз різноманітних методологічних підходів до розгляду системи забезпечення національної безпеки взагалі й у перехідних умовах зокрема як особливий соціокультурний феномен дозволять краще визначити особливості та функції цієї системи, осмислити принципи її життєдіяльності в умовах соціальних трансформацій.

Максимальній ефективності реалізації описаних методів у практиці життєдіяльності перехідних суспільств сприятиме зіставлення сучасного підходів до розуміння цього феномену з класичними, які є теоретичним підґрунтям усвідомлення означеної проблематики. Таке зіставлення дає змогу визначити сутність основних джерел загроз і чинників впливу на національну безпеку, опрацьовувати найоптимальніші шляхи й напрями її забезпечення в сучасних суспільствах перехідного типу, зокрема в Україні.

Перспективи подальших наукових розвідок з цієї тематики можуть стосуватись визначення можливостей застосування даних методологічних принципів до характеристики наукового забезпечення державного управління у сфері національної безпеки.

Список використаних джерел

1. *Дзиев М. И.* Основы обеспечения безопасности России : учеб. пособие / М. И. Дзиев, А. Д. Урсул ; Рос. гос. торг.-экон. ун-т ; НИИ проблем безопасности и устойчивого развития. - М. : ЗАО Изд-во "Экономика", 2003. - 423 с.
2. *Дзьобань О.* Теоретичні основи Національної безпеки України : навч. посіб. / О. Дзьобань, О. Соснін. - К. : Освіта України. - 2009. - 384 с.
3. *Ситник Г. П.* Державне управління у сфері національної безпеки (концептуальні та організаційно-правові засади) : підручник / Г. П. Ситник. - К. : НАДУ, 2012. - 544 с.
4. *Ситник Г. П.* Інституційно-цивілізаційна парадигма дослідження проблем та державно-управлінських аспектів забезпечення національної безпеки [Електронний ресурс] / Г. П. Ситник. - Режим доступу : http://dsaua.org/index.php?option=com_content&view=article&id=144%3A2011-06-06-10-33-20&catid=38%3A2010-09-14-11-22_47&Itemid=71&lang=uk
5. *Ситник Г. П.* Науковий супровід забезпечення національної безпеки [Електронний ресурс] / Г. П. Ситник. - Режим доступу : <http://nationalecurity.org.ua/2012/10/2466/>
6. *Семенченко А. І.* Ефективність державного управління у сфері забезпечення національної безпеки [Електронний ресурс] / А. І. Семенченко. - Режим доступу : http://defpol.org.ua/site/index.php?option=com_content&view=article&id=89:2009-09-09-13-53-13&catid=55:arhivvoenpolitika&Itemid=58
7. *Хабибулин А. Г.* Стратегическая безопасность российского государства: политико-правовое исследование / А. Г. Хабибулин, А. И. Селиванов. - М. : Формула права, 2008. - 272 с.